

mian występujących w poszczególnych rękopisach. Psują ogólne wrażenie tej tak potrzebnej, w szczególności za granicą, publikacji stosunkowo liczne błędy literowe.

Wyróżnia natomiast omawianą edycję spośród wielu podobnych dbałość redaktorów o jak najpełniejsze objaśnianie treści. Służą temu celowi: wstępy wydawnicze, liczne przypisy rzeczowe do kolejnych tekstów (niestety umieszczone osobno), wreszcie słownik terminów łacińskich mających na Węgrzech specyficzne znaczenie, a także terminów węgierskich (s. 141 - 151). Ponadto wiele objaśnień kwestii ogólniejszej natury znalazło się w trzech tekstach pomieszczonych na początku tomu — ogólnej przedmowie redaktora naczelnego wydawnictwa P. I. Hidasa, A. Czismadii (zmarły, emerytowany profesor w Pecs) przeglądu wcześniejszych redakcji oraz edycji zbiorów praw węgierskich (s. XIX - XXXV), wreszcie studium *Ustawodawstwo w dobie Arpadów* (s. XXXVII - LX) opracowanym przez wydawców G. Bónisa (jednego z najwybitniejszych węgierskich historyków prawa, zm. w 1985 r., emerytowanego profesora uniwersytetów w Koloszar i Szeged), J. M. Bakka (Univ. of British Columbia, Vancouver) i J. R. Sweeney (State Univ. Pennsylvania). Nadto uzupełniają publikację: wykaz skrótów, tablice chronologiczne wydarzeń ogólnohistorycznych i ustrojowo-prawnych, tablice konkordancyjne różnych edycji praw, wreszcie licząca około 250 pozycji wielojęzyczna bibliografia.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

*Die Bildung des frühmodernen Staates — Stände und Konfessionen*, Hrsg. von Heiner Timmermann, Dadder, Saarbrücken — Scheidt, 1989, s. 430 (= Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen Bd. 62. Forum: Politik 6).

Prezentowany tom zawiera pokłosie międzynarodowego sympozjum zorganizowanego w kwietniu 1987 r. przez Europäische Akademie w Otzenhausen. Składają się nań 22 teksty 20 autorów (7 z RFN, 6 z NRD, 5 z Polski i 2 z Francji). Wydawca podzielił referaty (może nie zawsze najtrafniej) na cztery grupy tematyczne: 1. Europa na przełomie. Tu wchodzi 5 tekstów poświęconych procesowi „modernizacji” między wiekiem XIV a XVIII — całego kontynentu (T. Timmermann — Otzenhausen), jego części środkowej (K. Baczkowski — Kraków, V. Press — Tübingen), Francji (J. Bérenger — Strasburg) oraz Hiszpanii (M. Kossok — Lipsk). 2. Stany. Tu mieści się sześć tekstów traktujących o — sytuacji w Czechach przełomu XIV i XV w. (E. Werner — Lipsk), na Węgrzech XVII w. (J. Bérenger), wolnym rycerstwie Szwabii (Th. Schulz) w Kursachsen (S. Hoyer — Lipsk), Brandenburgii — Prusach XVII - XVIII w. (G. Vogler — Berlin), Prusach książęcych XVII w. (Ch. Fürbinger — Erlangen). 3. Wyznania obejmujące trzy teksty — nt. genezy wielowyznaniowości w Polsce (J. Wyrozumski — Kraków), przewycięzaniu walk wyznaniowych we Francji doby Henryka IV (H. O. Sieburg — Saarbrücken) oraz analizie treści ideowych dwu obrazów L. Cranach mł. i B. Bruyn starszy (Rainer i Trudl Wohlfeil — Hamburg). 4. Państwo z siedmioma referatami traktującymi o — unii Polski i Litwy (S. Grodziski — Kraków), mocarstwach europejskich XVI - XVIII w. (A. Podraza — Kraków), monarchii habsburskiej i Rzeszy (V. Press), udziale Hugonotów w procesie modernizacji Prus (F. Hartweg — Paryż), pojęciu „ratio status” u Machiawelliego (H. J. Diesner — Halle), wreszcie organizacji wojskowości w XVI - XVIII w. w Polsce (M. Zgórz).

niak — Kraków) i Rzeszy (H. Schnitter — Poczdam). Zamyka tom próba podsumowania wyników obrad pióra H. Timmermanna, ich organizatora i przewodniczącego.

Nie sposób w ramach recenzji zreferować bogactwo treści zawartych niekiedy w parudziesięciostronnicowych opracowaniach. Wątki, które sygnalizujemy czytelnikom, wybrane zostały nieuchronnie w sposób subiektywny, odpowiadający zainteresowaniom recenzenta.

Jeżeli chodzi o proces „modernizacji” Europy, czyli czas powstawania i drogi rozwoju państwa nowożytnego, utożsamianego z monarchią absolutną, szczególnie interesujące wydają się rozważania J. Bérenger, M. Kossoka, G. Voglera i K. Baczkowskiego. Zdaniem pierwszego z nich (s. 87-108) podstawowy warunek istnienia absolutyzmu, czyli podporządkowanie szlachty monarchii, został spełniony we Francji dopiero na przełomie XVII i XVIII w. M. Kossok w sposób syntetyczny a zarazem porównawczy ukazuje (s. 49-86) specyfikę ustroju Hiszpanii wynikającą z takich m. in. czynników, jak: proces Reconquisty, narzucenie całemu terytorium organizacji państwa uformowanej w Kastylii, ekspansja zamorska oraz nikły udział burżuazji w dokonujących się przemianach. G. Vogler (s. 209-232) na przełomie monarchii brandenbursko-pruskiej ukazuje długotrwałe współistnienie centralizującej się ogólnie władzy państwowej oraz funkcjonującej nadal na szczeblu lokalnym autonomii stanowej. Wreszcie K. Baczkowski (s. 31-48) charakteryzując tendencje modernizatorskie (nb. wart porównawczego przedyskutowania zdaje się sam sens stosowanego przez historyków pojęcia modernizacja; zawarte w tomie *Modernisierung und nationale Gesellschaft...*, Berlin 1979, wypowiedzi niemieckich i polskich historyków stanowią ledwie wprowadzenie do takiej debaty), pojawiające się na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych w Czechach, Polsce i na Węgrzech dochodzi do wniosku, iż przebiegały one tam powoli, w ostrej walce ze starymi tradycjami i urzędzeniami. Miejscowi władcy w większym stopniu dążyli do „naprawy” tradycyjnych instytucji niż do szukania rozwiązań nowych, jak to było np. we współczesnej im Austrii.

W swym studium *Kommunalismus oder Territorialismus* V. Press (s. 106-136) nawiązuje do tradycyjnego w historiografii niemieckiej wątku roli w procesie państwowotwórczym czynnika oddolnego, społecznego (*Genossenschaften*) oraz ogólnego, władczego, uosabianego przez panujących i podporządkowany im aparat urzędniczy, rozciągających swe panowanie na podporządkowane sobie terytorium. Ostatnio, za prymatem *Genossenschaften* znowu opowiada się P. Blicke. Tekst V. Pressa, zwolennika *Territorialherrschaft* może służyć jako wzór krytyki naukowej. A swoją drogą wartą głębszej refleksji metodologicznej zdaje się skłonność najwybitniejszych nawet historyków niemieckich do rozciągania na cały obszar Rzeszy uogólnień czynionych na podstawie cząstkowych, regionalnych stosunków. Tak postępowali np. G. von Below w stosunku do działalności Landstände (Julich und Berg), O. Brunner, tworzący ogólną teorię Land und Herrschaft (wychodząc ze stosunków pld. niemieckich) czy dziś P. Blicke (na podstawie tych samych terytoriów co Brunner).

Wielce interesujące a zarazem inspirujące do dalszych przemyśleń są uwagi A. Podrazy oraz V. Pressa na temat bloków sił politycznych w Europie XVI-XVII w. Tradycyjnej, dla większości historiografii zachodnioeuropejskiej wizji — Francja i Habsburgowie — A. Podraza przeciwstawia w swym szkicowo ujętym wystąpieniu (s. 323-330) dwa „koncerty” sił politycznych — zachodni i wschodni. W skład pierwszego wchodziły: Hiszpania, Francja, Anglia i Austria; drugiego — Szwecja, Rosja, Polska i państwo osmańskiej Turcji. Wzajemne stosunki między wspomnianymi państwami określały losy całego kontynentu. Od początku XVIII w. liczyły się już tylko Francja, Anglia, Rosja i Austria, do których powoli dołączały Prusy. Volker Press (*Reich und Habsburger Monarchie*, s. 331-352) uzupełnia wizję

A. Podrazy, podkreślając dwoistą rolę Habsburgów we wczesnonowożytnej Europie, oczywiście jako pierwszoplanowych aktorów na scenie zachodniej, ale również ważkiej siły (na podstawie dziedzicznych krajów austriackich i związanych z nimi ziem Czech i Węgier) kształtujących stosunki w sferze wschodniej.

W prezentowanym tomie zdecydowaną przewagę zdaje się mieć problematyka stanów oraz państw. Ich związki ze stosunkami wyznaniowymi zdają się najwyraźniej zarysowane w szkicu J. Bérenger poświęconym Węgrom (s. 193 - 208). Tam, wobec rosnącej w ciągu XVII w. przewagi innowierców, arcykatolicycy Habsburgowie zostali zmuszeni do zagwarantowania swym poddanym szerokich swobód nie tylko wyznaniowych, ale i politycznych.

Inicjatywa oraz trud organizatorski Europejskiej Akademii w Otzenhausen zaowocowały tomem, którego zawartość stanie się niezbędnym punktem odniesienia dla prac rzeczywiście międzynarodowej społeczności historyków.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

*Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*,  
Hrsg. von Louis Carlen. Bd. 12. Zürich 1990.

Dwunasty tom tego wydawnictwa przynosi sześć rozpraw z dziedziny ikonografii prawnej, dwie z zakresu badań historii prawa, jedną etnograficzno-prawną i jedną z dziedziny historii kultury materialnej. Najciekawsza dla historyka prawa jest niewątpliwie rozprawa H. C. Faussnera *Vom salmanischen Eigen zum Beutellehen*. Relacjonuje on o istnieniu od wieku XIV na terenie Bawarii i Austrii nie znanego gdzie indziej rodzaju lenna „sakiewkowego” (*Beutellehen*, *Säckellehen*, *feuda bursatica*, *feuda bursalia*). Był to rodzaj lenna, w którym wasal nie był obciążony obowiązkami rycerskimi na rzecz seniora, lecz zamiast tego musiał ponosić wysokie świadczenia finansowe (*Lehenreich*, *Lehnware*, *Laudemium*). Brak obowiązku służby wojskowej powodował, że lenna tego rodzaju można było przydzielać także kobietom oraz że kobiety mogły takie lenno dziedziczyć w braku spadkobiercy męskiego. Dalszą konsekwencją tego stanu rzeczy było, że podczas gdy lenna właściwe przysługiwały osobom stanu rycerskiego, to lenno „sakiewkowe” otrzymywali także mieszczenie, chłopci, stowarzyszenia, kościoły, klasztory i inne osoby prawne, na podstawie opinii prawnej z roku 1442 stwierdza autor rozprawy, że lenno „sakiewkowe” jest czymś innym niż własność „zalmańska” (*Salmanisches Eigentum*), tj. ziemia powierzona do wiernych rąk. Autor rozprawy dołączył do niej fotografię rysunku, ilustrującego rytuał przekazywania takiej własności przez właściciela ziemi, czego symbolem jest para rękawiczek, zawieszona na lasce, wręczanej jako symbol władzy obdarowanemu (s. 20). Autor wskazuje też na źródło tego typu własności, jakim było prawo rzymskie (Cod. Theodosianus VII 15,2 oraz XXIV 4). Omawia też proces przechodzenia od własności typu „zalmańskiego” do typu lenna „sakiewkowego”.

Historii procedury śledczej dotyczy rozprawa Bärbel Raab-Frank o krwi w bucie zabójcy, *Blut im Schuh. Die seltsame Aufklärung eines Mordfalles in Niedersachsen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Opisany rodzaj sądu bożego polegał na napełnieniu prawego buta domniemanego zabójcy krwią ofiary i wrzuceniu buta do ognia, w którym miała się ukazać postać zabójcy. Przeprowadzenie takiej próby doradził jakiś godny zaufania człowiek. Próba ta stanowi późne echo średniowiecznej próby mar i jest przejawem zabobonnej wiary w siłę ognia.